

Hagyomány és megújulás egy francia szólásban

Technológiailag ugyan fejlett, de számos gazdasági, politikai, etnikai, kulturális és nyelvi konfliktus által szétszabdalt világunkban ma sokkal inkább szükségünk van a hagyományos értékek által képviselt fogódzókra, mint valaha. Ilyen biztos támpontok a természetes nyelvek, különösképpen az anyanyelv, amely minden ember konstitutív jellemzője és egyben kulturális örökségünk folyamatos fejlődésben lévő egyik legszebb darabja. Kosztolányi Dezső (1971: 216–217) egy 1933-ban megjelent írásában, ami később a *Nyelv és lélek* című cikkgyűjteményében is megjelent, a mesterséges nyelvek és az anyanyelv közötti különbséget az alábbiakban fogalmazta meg:

A műnyelvek az értelem lombikjában jöttek létre. Tartósak, mint a kaucsuk kézelő és a bádopohár. Nem hervadnak el soha, akár a papírvirágok. De nincs színük és illatjuk. Vadonatújak és merevek, mint azok a gyári áruk, melyeket az imént szállítottak haza. A nyelv varázsa azonban éppen az, hogy telis-tele van emberi tartalommal, letűnt nemzedékek életével, okos és ostoba emberek szellemével, akik az indulat hevében nyűtték és rontották szavait, s úgy hagyták ránk, az érzés megindító szeszélyével együtt. Haldokló szájakon lebegtek ezek a szavak és szerelmesek száján, akik már csak gügyögni tudtak. Minden szó ereklye. A szenvedés szentelte meg, s a szenvedély torzította el. Ami hajdan szabály volt, abból kivétel lett. Félreértésből keletkeztek gyönyörű, költői képek. Családi emlékek évezredes kincstára az élő nyelv. Azért tudunk rajta beszélni, mert hasonlít hozzánk: éppoly eleven és gyarló, mint mi. Édes hibái többet érnek a tökélynél. Jellemezhetjük vele magunkat, kik szintén hibákkal vagyunk teljesek. Szólásai körülhatároltak, de rugalmasak is, annyira tágíthatók és szűkíthetők, hogy lelkünk egész gazdagsága beléjük fér. Következetlensége is atyafiságos velünk. Alkalmas arra, hogy a mi hangszerünk legyen. Nyelvjárásai, csibészfordulatai megannyi szín, melyhez szükség esetén hozzányúlhatunk. De a műnyelveknek nincs emlékezetük, se térben, se időben. Nem emlékeznek vissza arra, hogy itt vagy ott hogy ejtették ezt vagy azt a szót. Múltjuk még oly kicsiny, hagyományuk sincsen. Ami hagyományuk van, azt az ész parancsolta rájuk. Hibásan beszélni szinte lehetetlen is őket, mert mindenki hibásan – vagyis gépiesen – beszél. Talán csak az a hiba, hogy egyáltalán beszélnek. Miképpen szólaltatunk meg így egy XVII. századi részeg kapust, egy mai léha ifjancot, egy oktondi, régimódi urat, aki állandóan nyakatekert és avatag kifejezésekkel kelti föl a figyelmet, s féktelen jókedvünkben vagy lázadó kétségbeesésünkben miképpen facsarjuk-gyötörjük ezt a halott anyagot, melyhez még sohase ért oda eleven kezével a kedély? Aztán miként selypegi a gyermek: tütü, zsizsi, dádá? A műnyelveknek nincs gyermekszobájuk.

Az általában csak szólásoknak, szólásmódoknak nevezett nyelvi egységek (pl. „dugába dől”, „kivágja a rezet”, „Nem hajt a tatár!”) különös jelleget kölcsönöznek a nyelveknek. Nyelvi örökségünk talán legérdekesebb, legegységesebb elemei, amelyeket manapság a nyelvészek a szakirodalomban eléggé elterjedt *frazéma*

műszóval azonosítanak. Fő jellemzőiként pedig az alábbi szempontokat adják meg: *a*) polilexikalitás (azaz legalább két lexikai elemből álló egységek megléte), *b*) lexikalizáció (az alkotóelemek jelentéseinek kompozicionális jelentésével szemben egy új, globális, idiomatikus jelentéstartalom kialakulása), *c*) reprodukálhatóság (annak lehetősége, hogy ezeket az állandósult szókapcsolatokat nem kell minden esetben újra és újra megalkotni, hanem analóg beszédhelyzetekben automatizált módon használhatók fel). A terminológiai, osztályozási problémákkal valamint az általános elemzési kérdésekkel kapcsolatban lásd többek között Bally (1905, 1909), Bárdosi (1999), Burger et al. (1982), Burger (2003), Casares (1950), Coseriu (1966), Fiala, Lafon, Piguet (1997), Fónagy (1982), Guiraud (1961), Makkai (1972), Martins-Baltar (1994), Martins-Baltar (1995), Nazarjan (1976), O. Nagy (1954), Rey (1977), Rey (2002). Számuk használati elterjedtségüktől függően 5 000 és 10 000 között változik. A nyelvhasználók (az átlagember-től egészen a nyelvet professzionális célokkal használó fordítókig, tolmácsokig) általában tudatában vannak az alkalmazásukkal kapcsolatos finomságok okozta nehézségeknek, idiomatikus csapdáknak, főképp ha nem anyanyelvről, hanem tanult, idegen nyelvről van szó.

Ezek az állandósult szókapcsolatok a kollektív emlékezet gyöngyszemei, és mint ilyenek szépen illusztrálják nyelvi örökségünket, a nyelvben meglévő évszázados hagyományokat. Vizsgáljuk meg az *avoir maille à partir avec qqn* 'avoir un différend, être en contestation avec qqn' (Rey & Chantreau 1997: 562) állandósult kifejezést, amelynek magyar jelentése a szótárak tanúsága szerint 'vkivel meggyűlik a baja' (Bárdosi 1997: 111; Bárdosi 2003: 22; Pálffy 2003: 686), és amely az egyik leggyakrabban használt francia frazéma (a Google keresőprogram 2006. július 31-én több mint 108 000 találatot adott ki rá a frankofón oldalakon). Megállapíthatjuk, hogy ez a mai használatban nagyon is élő szólás a benne lévő szintaktikai és szemantikai anomáliák által a francia nyelv történetének egyfajta sűrített keresztmetszete, igazi nyelvi kövület.

A határozott névelő elhagyása a *maille* főnév előtt nem tükrözi a mai nyelvtani szabályokat, használatot. Olyan szintaktikai anomáliáról van szó, amely ma archaikus jelenség a franciában. A 'vminek a fele' jelentésű klasszikus latin *medius* → vulgáris latin *medalia* szavakból származó *maille* főnév és az 'eloszt, megoszt' értelmű klasszikus latin *partiri* → vulgáris latin *partire* szavakból kialakult *partir* (= *partager*) ige ugyanakkor a szemantikai anomália szép példáit is képviselik. E szavak jelentése ui. ma az átlagos francia nyelvhasználó számára jó esetben homályos, rosszabb esetben egyenesen érthetetlen. A szókapcsolat eredetileg szó szerint azt jelentette, hogy 'megosztani, elfelezni egy fél dénárt' (= *maille*), ami a Capeting uralkodók alatt a legkisebb – és így tovább már nem osztható – fizetőeszköz volt. Ebből alakult ki a 'lehetetlen, értelmetlen osztozkodáson veszekedni, vitatkozni' átvitt, idiomatikus jelentés.

Jegyezzük meg, hogy a *maille* szó a *n'avoir ni sou ni maille* 'être sans argent' („nincs egy árva garasa sem”) ismert szólásban is előfordul:

...Charles ne nous est de rien, il *n'a ni sou ni maille* : son père a fait faillite... (Balzac 1833: 107)

Ugyanakkor használata az utóbbi időben kezd megváltozni, amint azt az Interneten talált alábbi példa is mutatja:

On nous laisse entendre que pendant des années les gouvernements des États membres *n'ont payé ni sou ni maille* à notre système de pensions; maintenant qu'ils devraient le faire, M. Kinnock propose de modifier les postes budgétaires et de créer un fonds de pension privé des sommes impayées sur le budget communautaire. Est-ce ainsi qu'on interprète l'équilibre actuariel? Ce n'est plus 'paie ce que dois' mais 'prends l'oseille et tire-toi!'. Et vive la solidarité.

http://www.unionsyndicale.org/edito/e_0103.html

A nyelvi örökséget, hagyományokat szépen illusztráló archaikus *maille* szó egyébként, immár a 'zsozsó, lé' szlenges jelentésben, néhány évvel ezelőtt ismét felbukkant a fiatalok nyelvében: *avoir de la maille* 'tele van zsozsóval/lével', *c'est de la maille* 'drága, borsos' (Goudaillier 2001: 190).

A *partir/partager* igékkel kapcsolatban pedig emlékeztethetünk néhány olyan gyakori példára, amelyekben felvillan az eredeti, archaikus jelentés: *répartir* 'fel-/meg-/szétoszt', *répartition* 'fel-/meg-/szétosztás', *départager* 'dönt', *la partition de Berlin* 'Berlin felosztása'.

Visszatérve az *avoir maille à partir* szólásra, érdemes még röviden emlékezni arra, hogy eredete egy XII. századi, Artois-ban élt költő (*trouvère*), Jean Bodel *Le Jeu de saint Nicolas* című, nyelvjárásban megírt művének alábbi komikus jelenetére vezethető vissza (274–283 sorok), amelyben tolvajok keverednek egymással pénzügyi vitába:

Li Tavreniers

Paie denier et a l'autre eure
Aras le pinte pour *maaille*;
C'est a douze deniers sans faille;
Paie un denier ou boi encore.

Auberons

Mais *le maille* prendérés ore
Et au revenir le denier.

Li Tavreniers

Veus tu faire ja le panier?
Au mains me dois tu trois partis.
Ains que de chi soies parti,
Sarai bien a coi m'en tenrai.

A kifejezés azonban – az átmeneti *avoir maille à départir* alak után – csak négy évszázaddal később, 1655-ben rögződött, igaz még vonzat nélküli alakban, Molière *L'Étourdi* című vígjátéka első felvonása VII. jelenetének köszönhetően (Molière 1964: 68).

MASCARILLE :

Moi? Monsieur, perdez cette croyance;
Toujours de son devoir je tâche à l'avertir ;
Et l'on nous voit sans cesse *avoir maille à partir*.
A l'heure même encore nous avons eu querelle
Sur l'hymen d'Hippolyte, où je le vois rebelle,
Où par l'indignité d'un refus criminel,
Je le vois offenser le respect paternel.

A nyelveket azonban nem csak a nyelvi hagyományok továbbélése, hanem a folyamatos megújulás is jellemzi, amint azt már előbb Vaugelas 1647-ben *Remarques sur la langue française* című művében, majd később Victor Hugo *Cromwell* című drámájának előszavában 1827-ben megállapította:

...c'est la destinée de toutes les langues vivantes, d'estre suiettes au changement;
(Vaugelas: 36)

...la langue française n'est point fixée et ne se fixera point. Une langue ne se fixe pas.
[...] Il en est des idiomes humains comme de tout. Chaque siècle y apporte et en emporte quelque chose. [...] les langues ni le soleil ne s'arrêtent plus. Le jour où elles se fixent, c'est qu'elles meurent. (Hugo 1858: 38)

A nyelvi örökség továbbélésének illusztrálására fent idézett *avoir maille à partir avec qqn* szólás jó példa arra is, hogy egyúttal a nyelvben végbemenő változásokat is bemutassa. Ha az ember a Google¹ keresőprogram segítségével mai használati eseteket keres az Interneten, könnyen megállapíthatja, hogy – amint azt az alábbi idézet is bizonyítja – szólásunkat természetesen szép számban használják a klasszikus 'meggyűlik a baja vkivel' jelentésében:

Reese Witherspoon aux prises avec un paparazzi

La pauvre **Reese Witherspoon** cumule les ennuis avec les paparazzis. En avril dernier, la jeune comédienne avait été prise en chasse à sa sortie de son club de gym par plusieurs photographes. Le cauchemar s'était terminé quelques kilomètres plus loin quand elle était finalement arrivée chez elle, non sans avoir failli, auparavant, sortir de la route. À la mi-août, la plainte de l'actrice avait finalement été classée sans suite par la justice, faute d'éléments à charge suffisants... Bis repetita: vendredi dernier, Reese a

¹ A franciában a *googler* 'a Google internetes keresőprogram segítségével keresni' ige egyébként maga is szép példája a folytonosság és a megújulás nyelvben való együttélésének. A francia nyelvben az új igék képzésére immár jó ideje leggyakrabban használt *-er* végződés (vö. *courriel* 'e-mail, ímél' → *courrieler* 'ímélezni') a nyelvi folytonosság megtestesítője, amely könnyedén összeházasítható a legújabb internetes technológiát megjelenítő szakterminológiával. A házasság eredménye pedig egy olyan új francia ige, amely ugyan a szótárakban még nem található meg, de a nyelvhasználatban már jelen van (vö. <http://www.dicodunet.com/definitions/google/google.htm>).

eu maille à partir avec un paparazzi qui tentait de prendre des clichés d'elle et de ses deux enfants alors qu'ils se trouvaient à Disneyland. Deux employés du parc, venus à son secours, ont alors essuyé les coups du photographe! Interpellé par la police, Todd Wallace a été inculpé pour coups et blessures et devra comparaître le mois prochain devant le tribunal. (Jordane Guignon)

<http://fr.news.yahoo.com/050907/306/4kmec.html>

Ugyanakkor egyre gyakrabban találkozunk olyan szöveggörnyezetekkel is, amelyekben nem személlyel (*qqn*), hanem valamilyen hivatalos szervvel (rendőrség, társadalombiztosítás, vevőszolgálat stb.) támadt nézeteltérés, konfliktus kifejezésére szolgál:

En tout cas, merci de vos retours d'infos pour ceux qui ont eu *maille à partir avec le NEC*.

<http://forum.hardware.fr/hardwarefr/Hardware/Topic-officiel-Graveur-DVD-NEC-ND-2500-A-sujet-602347-97.htm>

– Que pensez-vous du système judiciaire français? – Méliissa: Je n'aimerais pas *avoir maille à partir avec la justice*! La présomption d'innocence n'est jamais respectée! Des innocents sont trop souvent accusés à tort mais des coupables sont trop souvent laissés ou remis en liberté! Un type qui viole une fille se prend quoi, entre 3 et 5 ans de taule? C'est dégueulasse. La vie de la fille est foutue et lui, il se promène pénard!

<http://education.guardian.co.uk/languageresources/french/story/0,11779,682739,00.html>

A francia egynyelvű szótárak legfrissebb kiadásai – használati példa nélkül – rögzítik e jelentésváltozást (Le Petit Robert 2004: 1539).

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a nyelv legantropomorfabbb elemeit képviselő szólások különösen alkalmasak a nyelvben meglévő hagyományok és megújulási folyamatok közötti kapcsolatok bemutatására. A bennük megjelenő nyelvi, kulturális örökség megismerése és ápolása már csak azért is kívánatos, mert az hozzájárulhat a közös európai nyelvi és kulturális örökség minél teljesebb megismeréséhez, őrzéséhez és ápolásához. Ugyanakkor – felhasználva a modern technikák adta lehetőségeket – kellő és értő figyelmet kell fordítanunk a nyelvekben lezajló és a szólásokat is érintő megújulási folyamatoknak, a mindenkori jelentésbeli változásoknak. Ez pedig nem csupán a szakembereket, a lexikográfusokat – és köztük a most ünnepeletet, akit e néhány gondolat jegyében tisztelettel és szeretettel köszönt egy régi barátja és lexikográfus társa – érdekli, hanem – és talán sokkal inkább – a nyelvet mindennapi szinten használókat is.

Bibliográfia

Bally, Ch. 1905. *Précis de stylistique. Esquisse d'une méthode fondée sur l'étude du français moderne*. Genève: Eggimann.

Bally, Ch. 1909. *Traité de stylistique française*. 2 vol. Paris: Klincksieck.

Balzac, H. de. 1833. *Eugénie Grandet*. Paris: Nelson Éditeurs.

- Bárdosi, V. 1997. *Francia-magyar szólásszótár. Tematikus gyűjtemény és gyakorlókönyv*. Budapest: Corvina.
- Bárdosi, V. 1999. Entre fil d'Ariane et tonneau des Danaïdes. Problèmes de classification des phrasèmes français. *Revue d'Études Françaises (Budapest)* (4). 23–33.
- Bárdosi, V. 2003. *Magyar szólástár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bodel, J. 1925. *Le Jeu de saint Nicolas*. Paris: Librairie Ancienne Édouard Champion, Éditeur Librairie de la Société des Anciens Textes Français, „Les Classiques français du Moyen Age”.
- Burger, H. et al. 1982. *Handbuch der Phraseologie*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Burger, H. 2003. *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Casares, J. 1950. La locución, la frase proverbial, el refrán y el modismo. *Introducción a la lexicografía moderna*. Madrid: Aguirre.
- Coseriu, E. 1966. Structure lexicale et enseignement du vocabulaire. In: *Actes du premier colloque international de linguistique appliquée*, Nancy 26–31 octobre 1964, Session II/1. Nancy: Université de Nancy, Annales de l'Est. Mémoire 31, 175–217.
- Fiala, P., Lafon, P., Piguet, M-F. (szerk.) 1997. *La locution: entre lexicque, syntaxe et pragmatique. Identification en corpus, traitement, apprentissage*. Institut National de la langue française, UMR 'Lexicométrie et textes politiques', Publication de l'INALF, collection 'Saint-Cloud'. Paris: Klincksieck.
- Fónagy, I. 1982. *Situation et signification*. Amsterdam – Philadelphia: J. Benjamins Publishing Company.
- Goudaillier, J-P. 2001. *Comment tu tchatches! Dictionnaire du français contemporain des cités*. Paris: Maisonneuve & Larose.
- Guiraud, P. 1961. *Les locutions françaises*. Paris: P.U.F. (Que sais-je? 903).
- Hugo, V. 1858. Cromwell. In: *Théâtre*. Paris: Librairie de L. Hachette et Cie.
- Kosztolányi D. 1971. *Műnyelvek. Nyelv és lélek*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. 216–217.
- Le Petit Robert. Dictionnaire de la langue française*. 2004. Paris: Dictionnaires Le Robert.
- Makkai, A. 1972. *Idiom Structure in English*. The Hague: Mouton. (Janua Linguarum, Series Maior, 48).
- Martins-Baltar, M. (szerk.) 1994. *La locution entre langue et usages*. Actes du colloque international organisé par l'École Normale Supérieure de Fontenay / Saint-Cloud, novembre 1994, ENS Éditions Fontenay / Saint-Cloud, (Collection Langages).
- Martins-Baltar, M. (szerk.) 1995. *La locution en discours, Cahiers du français contemporain*. École Normale Supérieure de Fontenay / Saint-Cloud – CRÉDIF. 2.

- Molière. 1964. *L'Étourdi ou les contretemps*. In: *Œuvres complètes de Molière*. I. Paris: Garnier-Flammarion.
- Nazarjan, A. G. 1976. *Frazeologia sovremenno frantsouskovo jazyka*. Moszkva: Vischaia Chkola.
- O. Nagy, G. 1954. Mi a szólás? *Magyar Nyelvőr* (50/3–4). 110–126, 396–408.
- Pálffy, M. 2003. *Francia magyar kéziszótár*. Szeged: Grimm Kiadó.
- Rey, A. 1977. Les limites du lexique. *Le lexique: images et modèles*. Paris: A. Colin. 183–200 (8. fejezet).
- Rey, A., Chantreau, S. 1997. *Dictionnaire des expressions et locutions*. Paris: Dictionnaires le Robert.
- Rey, I. G. 2002. *La phraséologie du français*. Toulouse: Presses Universitaires du Mirail.
- Vaugelas. é.n. *Remarques sur la langue française*. Nouvelle édition par A. Chassang. Bibliothèque historique de la langue française). Paris: Léopold Cerf, Éditeur.

Internet források

- <http://education.guardian.co.uk/language/resources/french/story/0,11779,6827-39,00.html>
- <http://forum.hardware.fr/hardware/fr/Hardware/Topic-officiel-Graveur-DVD-NEC-ND-2500-A-sujet-602347-97.htm>
- <http://fr.news.yahoo.com/050907/306/4kmec.html>
- <http://www.dicodunet.com/definitions/google/google.htm>
- http://www.unionsyndicale.org/edito/e_0103.html